

Ένα συμπόσιο τῆς ΕΛ.Ε.ΜΕ.Π.

Ἀθήνα, Ἰανουάριος 1981

Ψυχαναλυτική προσέγγιση τῆς προβληματικῆς ἀτόμου-ομάδας

Προλεγόμενα

Θανάσης Τζαβάρας

Αὐτά τὰ προλεγόμενα στίς τρεῖς εἰσηγήσεις, πού παρουσιάστηκαν δημόσια¹ καί σήμερα δημοσιεύονται, σκοπεύουν στήν ὀριοθέτηση τῆς μεθόδου καί τοῦ ἀντικειμένου πρὸς συζήτηση, στά πλαίσια μιᾶς "ἐταιρείας μελετῶν καί ἐπιστημονικοῦ προβληματισμοῦ". Στό σύντομο αὐτό σημείωμα προτείνονται λοιπόν (σχηματικά) τοποθετήσεις σχετικά μέ δύο ἐρωτήματα: α. Τί εἶναι (ή) Ψυχανάλυση (ἐπιστημολογική προοπτική) β. Μέ ποιό τρόπο ἡ Ψυχανάλυση μπορεῖ νά προσεγγίσει τὰ ὁμαδικά φαινόμενα (μεθοδολογική προοπτική).

α. Σέ μιᾶ ἐπιστημολογική προοπτική, ἡ αὐτονόμηση ἑνός ἐπιστημονικοῦ κλάδου ἢ μιᾶς ἐπιστήμης, ἀπαιτεῖ τή δυνατότητα περιγραφῆς τοῦ ἀντικειμένου της, τῶν μέσων καί μεθόδων γιά τή μελέτη του καί τῶν ἱστορικῶν συνθηκῶν πού ἐπέτρεψαν τήν ἐμφάνισή της.

Ἀρχίζοντας ἀπό αὐτό τό τελευταῖο σημεῖο, μποροῦμε νά περιγράψουμε στήν περίπτωση τῆς Ψυχανάλυσης, τό πῶς τό ἔργο τοῦ Φρόυντ ἀποδεσμεύτηκε ἀπό τήν ἰδεολογική προϊστορία τῶν ψυχολογικῶν θεωριῶν, δημιούργησε μιᾶ ἐπιστημολογική

τομή, επαναθεσμοποιώντας και ξαναχτίζοντας έννοιες και τέλος τό πώς επέλυσε τά μείζονα επιστημολογικά εμπόδια (ψυχή, συνείδηση κ.λ.π.), πού τίθενται σέ κάθε θεωρία τοῦ ψυχισμοῦ. Τό γεγονός ὅμως ὅτι ἡ Ψυχανάλυση ἀπαντᾷ θετικά στά πιοπάνω κριτήρια μιᾶς επιστημολογικῆς θεώρησης τοῦ τύπου Bachelard, δέν λύνει τό πρόβλημα τῆς ταυτότητάς της. Μᾶς ἐπιτρέπει, τουλάχιστον προσωρινά, νά τήν ἀποδεχτοῦμε σάν “ἐπιστήμη” καί νά προχωρήσουμε στόν καθορισμό τοῦ ἀντικειμένου της καί τῶν μεθόδων της².

Σάν ἀντικείμενο τῆς Ψυχανάλυσης μπορεῖ μονολεκτικά νά ὀριστεῖ τό ‘Ἀσυνείδητο. Στήν ἀνακάλυψη καί ὀριοθέτηση τοῦ ἀσυνείδητου πόλου τοῦ ψυχισμοῦ, ὀφείλεται ἡ επιστημολογική τομή, πού ἀναφέρθηκε πιο πάνω. Τό ‘Ἀσυνείδητο εἶναι πού μᾶς ἐπιτρέπει νά χωρίζουμε τήν Ψυχολογία, σέ Ψυχολογία πρίν καί μετά τόν Φρόυντ. Αὕτῃ λοιπόν τήν “ἐπιστήμη” τοῦ ‘Ἀσυνείδητου τήν δῦλισε ὁ ἰδρυτής της μέ μιᾶ βασική ἀπαίτηση: τή “μεταψυχολογική” διάσταση. Κάθε ἔννοια, πρόταση καί ὑπόθεση, γιά νά ἔχει δικαίωμα νά ἀποτελεῖ ἀκέραιο μέρος τῆς ψυχαναλυτικῆς θεωρίας, πρέπει νά προσφέρεται σέ πλήρη “μεταψυχολογική” περιγραφή. Ἡ θεσμοποίηση τῆς “μεταψυχολογίας” ἀπό τόν Φρόυντ, ὑποδηλώνει τή μεθοδολογική αὐτονομία τῆς Ψυχανάλυσης καί πρέπει νά ἐμπεριέχει πάντοτε τή σύνθεση τῶν τριῶν ἀπόψεων: τῆς δυναμικῆς, τῆς οἰκονομικῆς καί τῆς τοπικῆς³. Φυσικά, ἡ “μεταψυχολογική” ἀπαίτηση δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι μιᾶ προσπάθεια, μιᾶ τάση στή δόμηση τῆς ψυχαναλυτικῆς θεωρίας. Ἀλλες προσδόσεις γιά τή μελέτη τῶν ἀσυνείδητων μηχανισμῶν εἶναι ἀπόλυτα θεμιτές. Νά θυμίσω τή γενετική ἀποψη, πού θεωρῶ ἰδιαίτερα χρησιμη ἐδῶ, ὅταν δηλαδή πρόκειται νά μιλήσουμε γιά τήν προβληματική “ἄτομο - ὁμάδα”. Ἡ γενετική προοπτική μᾶς ἐπιτρέπει νά παρακολουθήσουμε τή δόμηση τῆς προσωπικότητος διαχρονικά καί κυρίως μέσα στίς σχέσεις της μέ τό ἀνθρώπινο καί τό φυσικό περιβάλλον. Ἔτσι, ἡ ψυχανάλυση ἀναδεικνύεται σέ μιᾶ κατεξοχήν “περιβαλλοντική” ψυχολογική θεωρία ἢ, ἄλλιῶς εἰπωμένο, μιᾶ θεωρία κοινωνικῆς καταγωγῆς τῆς ἀτομικῆς ψυχολογίας.

Τό τελευταῖο αὐτό συμπέρασμα, παρουσιάζει εἰδικό ἐνδιαφέρον στό κλινικό ἐπίπεδο: ἡ ψυχαναλυτική θεραπεία στηρίζεται κυρίως στόν χειρισμό τῶν δυναμικῶν μεταβίβασης - ἀντιμεταβίβασης, στή δυϊκή σχέση ἀναλύοντος - ἀναλυτοῦ καί σκοπεύει στήν οὐσία στήν ἀλλαγὴ τοῦ ἀτόμου.

Τό δέ οὐσιαστικό μέσο πού χρησιμοποιεῖ ἡ ψυχαναλυτική πράξη εἶναι ἡ ἐρμηνεία. Φυσικά καί ἔξω ἀπό τήν “θεραπευτική συμμαχία” ἡ ἐρμηνεία εἶναι τό μεθοδολογικό ἐργαλεῖο τῆς Ψυχανάλυσης, ἀλλά ὁ στόχος στίς δύο περιπτώσεις εἶναι ριζικά διαφορετικός. Ἀλλαγὴ (ἀποθεραπεία) στήν πρώτη περίπτωση, κατανόηση ἀτομικῶν καί κοινωνικῶν φαινομένων στή δεύτερη.

6. Ἔτσι σέ μιᾶ μεθοδολογική προοπτική, ἡ προσοχή μας πρέπει νά στρέφεται συστηματικά πρὸς τίς τυχόν συγχύσεις ἐπιπέδων ἀνάλυσης ἐνός φαινομένου. Σέ αὐτό τό σημεῖο εἶναι χρησιμὸ νά παρακολουθήσουμε τή σκέψη τοῦ Φρόυντ σέ δύο διαφορετικά ἀποσπάσματα τοῦ ἔργου του “Ὁμαδικὴ Ψυχολογία καί Ἀνάλυση τοῦ Ἐγῶ” (1920): “πάντοτε ὁ Ἄλλος παίζει στή ζωὴ τοῦ Ἀτόμου τό ρόλο τοῦ προτύπου, τοῦ ἀντικειμένου, τοῦ συνεταιίρου ἢ τοῦ ἀντιπάλου, ἔτσι ὥστε ἡ ἀτομικὴ ψυχολογία εἶναι σχεδόν πάντοτε καί κοινωνικὴ ψυχολογία”. Πρόκειται γι’ αὐτό πού λέχτηκε παραπάνω: ἡ Ψυχανάλυση εἶναι μιᾶ θεωρία κοινωνικῆς καταγωγῆς τῆς ἀτομικῆς ψυχολογίας. Εἶναι αὐτό, πού καθημερινά ἐπιβεβαιώνεται σέ κάθε Ψυχαναλυτικὴ θεραπεία. Πιο κάτω ὅμως ὁ Φρόυντ, λέει: “Μιᾶ στοιχειώδης ὁμάδα, μορφοποιεῖται

όταν μερικά άτομα δέχονται σάν κοινό ιδανικό τους τό πρόσωπο τοῦ ἀρχηγοῦ τους καί (ἔτσι) ἀλληλοταυτίζονται χάριν αὐτοῦ τοῦ ιδανικοῦ". Αὐτή ἡ ἀποδοχή, ὅπως ἄλλωστε καί ἄλλες προεκτάσεις τῆς φροϋδικῆς σκέψης (π.χ. Τοτέμ καί Ταμπού), τείνουν νά θεσμοποιήσουν τήν ψυχανάλυση καί σάν θεωρία τῆς κοινωνίας⁴. Σέ αὐτό τό σημεῖο νομίζω πώς ἐπιβάλλεται μεγάλη προσοχή καί ἐπιφυλακτικότητα. Δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία πώς οἱ ψυχαναλυτικές θεωρήσεις φώτισαν χρήσιμα τίς κοινωνιολογικές καί ἀνθρωπολογικές θεωρίες, αὐτό ὁμως δέν δικαιώνει τήν Ψυχανάλυση σάν θεωρία τῆς κοινωνίας.

Ἡ ἐρμηνεία, σάν μέθοδος, μπορεῖ νά λειτουργεῖ ἄριστα στό ἀτομικό ἐπίπεδο, ἔχει ἐφαρμογές στίς μικρές ὁμάδες, ἀλλά θέτει προβλήματα ὅταν ἐφαρμόζεται στούς κοινωνικούς σχηματισμούς.

Βέβαια σέ μιά στρουκτουραλιστική προοπτική θά μπορούσαμε νά δεχτοῦμε πώς "ὅ,τι εἶναι ἀλήθεια γιά τό ἄτομο, εἶναι ἀλήθεια γιά τήν ὁμάδα" ὅπως δέχεται π.χ. ὁ J. Monod πώς "ὅ,τι εἶναι ἀλήθεια γιά τό βακτηρίδιο εἶναι ἀλήθεια γιά τόν ἄνθρωπο", ἀλλά τό ἐπιχείρημα ἰσοδυναμίας καί ἰσομορφίας τῶν δομικῶν στοιχείων, δέν μπορεῖ νά λειτουργεῖ καί σάν ἐπιχείρημα ὁμοιομορφίας μεταξὺ μικρό- καί μακρο- φαινομένων⁵. Μέ αὐτά λοιπόν τά ἐπιστημολογικά καί μεθοδολογικά προβλήματα, ἐλπίζω νά γίνει σαφές τό ἐνδιαφέρον καί οἱ περιορισμοί μιᾶς ψυχαναλυτικῆς προσέγγισης στά προβλήματα πού θέτουν οἱ σχέσεις "ἀτόμου - ὁμάδας".

(1) ΕΛΕΜΕΠ, 17-1-1981. Εἶχε προηγηθεῖ μιά πρώτη συζήτηση μετά ἀπό εἰσήγηση τῆς Ἄννας Ποταμιάνου μέ θέμα: "Ἡ προβληματική τῆς ἀλλαγῆς: μιά ψυχαναλυτική ὀπτική" (17-5-1980).

(2) Τά ἐρωτηματικά τί εἶναι ἐπιστήμη καί τί ἐπιστημονικότητα εἶναι ἀπόλυτα νόμιμα καί ἐπίκαιρα καί γιά τήν Ψυχανάλυση, ἂν λάβει κανένας ἐπιπλέον ὑπόψη του ὅτι ἀπό τίς πιό σοβαρές κριτικές, πού τήν ἀφοροῦν, ἀναφέρονται σέ αὐτό τό πρόβλημα. Τό θέμα αὐτό ἀνέπτυξα στήν εἰσήγησή μου (10-3-1981) στό Σεμινάριο γιά τή Διεπιστημονικότητα μέ τίτλο "Σχέδιο γιά μιά ἐπιστημολογία τῆς Ψυχανάλυσης" (Αἰγινήτειο νοσοκομεῖο). Στή μελλοντική δημοσίευσή του θά ὑπάρχει πλήρης βιβλιογραφία. Ἐπί τοῦ παρόντος παραπέμπω: P.I. ASSOUN: Introduction a l' épistémologie Freudienne, 1981, Payot - Paris καί D. LECOURT: L' épistémologie historique de Gaston Bachelard, 1972, Z.Vrin - Paris.

(3) Ἡ συγγένεια τῶν ὄρων "μεταψυχολογία" καί "μεταφυσική" δέν εἶναι καθόλου τυχαία. Γιά τόν Φρόυντ ἡ "μεταψυχολογία" συνίσταται στίς ἐπιστημονικές ἀπόπειρες γιά ἀνασκευή τῶν κατασκευασμάτων τῆς "μεταφυσικῆς". Βλέπε: Z. LAPLANCHE et Z.B. PONTALIS: Vocabulaire de la Psychanalyse, 1967, P.U.F. - Paris, σελίς 238-239.

(4) Σέ παλιότερό μου ἄρθρο μέ τίτλο: "Λειτουργία τῆς οἰκογένειας σάν ὁμάδα", Σύγχρονα Θέματα, Σεπτέμβριος - Νοέμβριος 1979, σ. 88-92, παρουσιάζονται περισσότερα στοιχεία σχετικά μέ αὐτό τό θέμα καί βιβλιογραφία.

(5) Παραδίδω, χωρίς νά ἄγνων, σειρά ἀπό προβλήματα σχετικά μέ τήν κοινωνική πρακτική τῆς Ψυχανάλυσης, πού καί στόν τόπο μας ἀρχίζουν νά παίρνουν διαστάσεις κοινωνικοῦ φαινομένου. Ἐπί τοῦ παρόντος παραπέμπω στήν πρόσφατη δημοσίευση "Le lieu social" Confrontation, 1981, Paris.